УДК 800

Кузнєцова Г. В.,
кандидат філологічних наук, доцент
Житомирського державного університету імені Івана Франка

АЛЮЗІЯ ЯК ЛІНГВІСТИЧНЕ ЯВИЩЕ

Анотація. У статті пропонується огляд напрямів вивчення алюзії як лінгвістичного явища, також проаналізовано текстовий потенціал алюзії на матеріалі англомовного художнього дискурсу.

Ключові слова: прагматика, прагматична функція, натяк, інтертекстуальність, алюзія.

Постановка проблеми. Дослідження прагматики художнього тексту викликають інтерес науковців, є темою численних міжнародних і всеукраїнських конференцій. Стосовно прагматики художнього тексту російський учений Ю.С. Степанов називає такі питання, які вивчає ця наука: ставлення письменника до дійсності, до того, що він зображує, та ставлення читача до тексту [12, с. 332]. Одним із найбільш яскравих за прагматичною спрямованістю тропів є алюзія [4, с. 176]. Алюзія є давно відомим явищем, характерним як для прозових, так і поетичних художніх текстів, проте ця стилістична фігура ще не набула достатньо ретельного вивчення.

Метою дослідження є огляд основних аспектів вивчення алюзії як лінгвістичного явища.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Термін «алюзія» використовували в зарубіжному мовознавстві та літературознавстві ще в XVI столітті. Проте саме позначуване ним явище починає активно вивчатися лише наприкінці XX століття. Навіть сам термін вживається не завжди. У роботі, присвяченій проблемам перекладу алюзій, об'єкт дослідження називається реаліями різних тематичних груп [2, с. 50–56], класичний «Словник лінгвістичних термінів» не містить трактування цього стилістичного прийому [1], у деяких дослідженнях спостерігається ототожнення алюзії з іншим стилістичним прийомом – антономазією [7, с. 176–178]. В окремих дослідженнях, присвячених алюзії, розглядаються її смислові та семантичні види, смислові та стилістичні функції в окремих жанрах текстів, наголошується на її спорідненості з натяками [3; 6].

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна вітчизняна лінгвістика розуміє під алюзією мовленнєвий засіб – стилістичний прийом, пов'язаний із використанням у тексті фольклорного, літературного, історичного чи побутового факту, а також відомого афористичного вислову, крилатого слова, ідіоми. Алюзія органічно пов'язана з першоджерелом, де зафіксована її поява. Цей прийом допомагає гранично стисло, зате вичерпно, інколи одним словом, вказати на рису людини, особливість події тощо, тісно поєднаних з оповіддю, оскільки вони асоціативно виокремлюють важливу думку певного контексту [11, с. 13].

У наукових розвідках підкреслюється, що алюзія є виявом текстової категорії інтертекстуальності, прийомом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації шляхом натяку на події, факти, персонажів інших текстів; це вияв безперервної діалогічності текстопородження, зокрема художньої творчості [9, с. 523]. Дослідники відзначають, що алюзія базується на спільних фонових знаннях адресанта та адресата й використовується адресантом для цілеспрямованого прирощення основного змісту повідомлення. Причому традиційною роллю алюзії є мовна гра, проте з позицій когнітивної лінгвістики аналізоване явище може розглядатися глибше, як засіб людської когнітивної системи, за допомогою якого здійснюється розуміння й сприйняття одного типу об'єктів і явищ у термінах іншого [6].

Такий підхід повністю відповідає твердженню О.О. Селіванової про концептуальний статус усіх фігур мовлення [10, с. 142], яке уявляється беззаперечним, адже всі мовленнєві фігури є інтендованими або напівінтендованими адресантом, тому вони ґрунтуються на цілком зрозумілих когнітивних процесах. Підкреслюється, що алюзія не формує нові концепти, а є засобом експліцитної або імпліцитної апеляції до вже відомого концепту, у цьому й полягає її концептуальна функція.

У термінах концептуального підходу це мовне явище розглядається як концептуальна алюзія, тобто як концептуально навантажена мовна одиниця, що має алюзивний статус [6]. Вважаємо доцільним відзначити, що в статті концепт розуміємо як складне мовленнєве утворення, у якому виділяються поняттєвий, образний та ціннісний компоненти. Концепти формуються в свідомості людини на основі безпосереднього чуттєвого досвіду, безпосередніх операцій людини з предметами, взаємодії з уже сформованими концептами. Їхнє усвідомлення дає можливість передавати інформацію про них іншим носіям мови – комунікантам, а значимість закріплює в індивідуальному й колективному досвіді важливі характеристики дійсності, які й становлять образно-перцептивну, понятійну та аксіологічну сторони концепту [5, с. 94, 95]. У цій розвідці пропонується вивчення алюзій на матеріалі англомовних художніх текстів саме з позицій концептуальної лінгвістики.

Огляд протиріч у розумінні й трактуванні концепту в сучасному мовознавстві уявляється недоцільним, оскільки виходить за межі предмету нашого дослідження.

Доцільно наголосити, що наведений короткий огляд властивостей алюзії як лінгвістичного явища вказує на наявність певних розбіжностей у його розумінні в роботах дослідників. Так, вище зазначалося, що важливим чинником алюзії є інтертекстуальність. Проте деякі види алюзії виходять за межі явища інтертекстуальності, зокрема *топоніми*. За словами П. Фонтанье, суть алюзії полягає в тому, щоб дати можливість ухопити наявність зв'язку між однією річчю, про яку говорять, з іншою річчю, про яку не говорять нічого, але уявлення про яку виникає завдяки цьому зв'язку [15], але цією іншою «річчю» не завжди

буває корпус текстів або навіть один текст, наприклад, у випадку топонімів *the Atlantic Ocean, Plymouth, the Giants' Pathway* тощо.

Достатньо дискусійною залишається наразі проблема класифікації алюзій, що ґрунтується на семантичних, структурних або функціональних чинниках, причому прагматична класифікація є практично не розробленою. Особливий інтерес викликає семантична (тематична) класифікація алюзій. Так, М.Д. Тухарелі поділяє алюзії на 3 класи (з підкласами всередині кожного):

1. власні імена (антропоніми, зооніми, топоніми, космооніми, ктематоніми – назви історичних подій, свят, художніх творів; теоніми – назви богів, демонів, міфологічних персонажів тощо);

2. біблійні, міфологічні, літературні, історичні та інші реалії;

3. відлуння цитат, ходових висловів, контамінації, ремінісценції [13, с. 34–36].

Уявляється, що запропонованій класифікації дещо бракує чіткості, адже в ній назви художніх творів не належать до низки літературних алюзій, а назви богів та міфологічних персонажів розглядаються окремо від біблійних та міфологічних алюзій. Крім того, навряд чи можна погодитися з приналежністю третього класу до алюзій взагалі, оскільки це значною мірою розмиває межі досліджуваного явища. Доцільно, на наш погляд, вивчати алюзію, яка може повторюватися достатньо багато разів, у контексті і макротекстову алюзію, коли асоціації з вже колись «названим» створює не елемент тексту, а цілий текст. Таких прикладів у англомовній художній літературі небагато: «Ulysses» (J. Joyce) та «Monsignor Quixote» (G. Greene), що практично повністю переносять в інший час і місце події й персонажів написаних раніше творів.

Набагато детальнішою є тематична класифікація Н.Ю. Новохачової [8]. У її дослідженні виокремлено 11 класів алюзій: 1) літературно-художні; 2) фольклорні; 3) кінематографічні; 4) пісенні; 5) газетно-публіцистичні; 6) крилаті; 7) офіційно-ділові; 8) інтермедіальні; 9) біблеїзми; 10) наукові алюзії; 11) контаміновані експресемами [8, с. 116–124]. З наведеного списку видно, що велика група традиційно вирізнюваних алюзій – власних імен (тобто антропоніми, зооніми, топоніми тощо) – вивчається дослідницею всередині декількох названих класів, або не вивчаються взагалі. Отже, наведені класифікації свідчать, з одного боку, про інтерес дослідників до алюзивних проявів мовлення, а з іншого – про недостатність наявних наразі семантико-тематичних класифікацій для достеменного вивчення досліджуваного явища.

Недостатньо вирішеним є питання про функціональне навантаження алюзій у художньому та інших видах текстів. Попри зроблені спроби такого аналізу в названих вище роботах можна відзначити недостатність висвітлення саме прагматичних чинників алюзивних утворень. Серед найновіших розвідок найближче до виконання цієї задачі підійшла, на нашу думку, І.С. Ярошевич, яка фактично наголосила на необхідності вивчення алюзії з позицій когнітивного підходу й виході в деяких випадках за межі суто мовних параметрів. За її спостереженнями алюзія може бути втіленою не тільки в інформативних елементах, запозичених із прецедентних письмових текстів, вона здатна передавати певний зміст, підключаючи інші семіотичні системи (живопис, історію, міфи, музику тощо), а також виходити за просторово-часові межі цього тексту [14, с. 119–120], що фактично вказує на складну комунікативно-функціональну природу явища алюзії.

Наведемо приклад з роману «Exit Music» (I. Rankin), який дозволяє простежити текстову роль та концептуальну природу пісенних алюзій (назв музичних груп та окремих пісень). У розмові головного персонажа інспектора поліції Джона Ребуса з колегою знаходимо:

(1) "What's the music you're playing?"

"It's called *Little Criminals*. There's a track on it called *"Jolly Coppers on Parade"*.

"Not someone au fait with police then…"

"It's Randy *Newman*. There's another title of his I like: *"You Can't Fool the Fat Man"*.

"And would the fat man be yourself, by any chance?"

"Maybe I'll keep you guessing". He let the silence linger for a moment." [17, с. 149].

Тут слід відзначити похмуру тональність текстів пісень, які називає Ребус. Аналіз концептів, актуалізованих у другій із названих пісень, такий: *My brother's in the armed forces* (я нещасливий) / *My sister is in jail* (я нещасливий) / *Won't you give me fifty dollars/ So I can pay her bail?* (прохання-обман) / *He said "You Can't Fool The Fat Man / No, you can't fool me"* (відмова-відчуженість) / *You're just a two-bit griftet / And that's all you ever be* (образа). Тексти пісень не наводяться в романі, проте вони достатньо відомі для того, щоб активізувати у свідомості читача асоціації, що пов'язують виражені в піснях поняття з персонажем, який ці пісні слухає. Таким чином, ці пісенні алюзії в тексті роману є смисловими та когнітивними сигналами, що прихованим чином характеризує персонажа Джона Ребуса.

Вживання алюзії перш за все спрямоване на досягнення гумористичного, комічного та іронічного ефекту. Наступний приклад із роману «Monsignor Quixote» (G. Greene) є посиланням на головного героя роману М. Сервантеса Дона Кіхота:

(2) "A priest who can set before an unexpected guest good wine, good cheese and a remarkable steak is a priest who can hold his own in the highest of circles. We are here to bring sinners to repentance and there are no more sinners among the bourgeois than among peasants. I would like you to go forth like your ancestor *Don Quixote* on high roads of the world…"

"They called him a madman, monsignor."

"So many said of St. Ignatius…"

"He was a fiction, my bishop says, in the mind of a writer…"

"Perhaps we are all fictions, father, in the mind of God."

"Do you want me *to tilt at windmills*?"

"It was only by tilting at windmills that Don Quixote found the truth on his deathbed" [16, с. 24].

Наведена алюзія *Don Quixote* є натяком автора на розвиток подій роману: головний герой монсеньйор Кіхот, який вважається нащадком відомого літературного персонажа, мандрує шляхами свого пращура, як описано в романі М. Сервантеса. Іронічне сприйняття поради єпископа священиком підсилюється асоціативним вживанням у мовній грі фразеологізму *to tilt at windmills* – «боротися з вітряними млинами», що є безнадійною справою. Ціка-

вим випадком алюзії є остання репліка італійського єпископа (у прикладі (2) виділено курсивом), яка в широкому контексті роману функціонує як натяк-пророцтво q вказує на текстологічний потенціал алюзії.

(3) "I doubt if you can buy purple *socks* in Cuenca".

"Those *purple socks*! I refuse to buy *purple socks*. I can't afford to waste money on *purple socks, Sancho*".

"Your ancestor had a proper respect for the uniform of a knight errant, even though he had to put up with a barber's basin for a helmet. You are a monsignor errant and you must wear purple socks" [16, с. 43].

У цьому фрагменті спостерігається посилання на три алюзії: один із символів сану єпископів – пурпурові шкарпетки, таз цирульника замість лицарського шолому Дона Кіхота та ім'я Санчо, яким священик називає свого друга. Завдяки іронічному вживанню алюзій реалізується тактика висміювання. Крім того, використані алюзії є потужними виразниками авторської модальності: адже названі алюзії-символи показують, що Монсеньйор Кіхот був священиком-праведником, позбавленим прагматичного підходу до свого релігійного обов'язку. Таким чином, ці літературні алюзії імпліцитно характеризують головних персонажів роману.

Висновки. Викладене вище дозволяє стверджувати, що:

– алюзія в англомовному художньому тексті є надзвичайно цікавим багатогранним явищем, далеким від вичерпного вивчення в лінгвістичному аспекті;

– алюзія має значний виразний та текстовий потенціал: вона є засобом вираження комічного та іронічного ефекту, авторської модальності, імпліцитної характеристики персонажа, а також має властивість актуалізувати натяк у межах широкого контексту;

– подальше вивчення алюзії уявляється особливо перспективним із використанням когнітивно-комунікативного підходу.

Література:

1. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов / О. Ахманова. – М. : Советская энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 343 с.
3. Дронова Е. Стилистический прием аллюзии в свете теории интертекстуальности : дисс. … канд. филол. наук : спец. 10.02.04 / Е. Дронова. – Воронеж, 2006. – 182 с.
4. Кам'янець А. Інтертекстуальна іронія і переклад : [монографія] / А. Кам'янець, Т. Некряч. – К. : Видавець В.М. Карпенко, 2010. – 176 с.
5. Карасик В. Концепты-регулятивы / В. Карасик // Язык, сознание, коммуникация : сб. статей / отв. ред. В. Красных и А. Изотов. – М. : Макс Пресс, 2005. – Вып. 30. – С. 94–109.
6. Лавриненко О. Алюзивна об'єктивізація концептів прецедентних текстів (на матеріалі англомовних публіцистичних текстів) / О. Лавриненко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : hppt://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/April2011_1/Lavrynenko.pdf.
7. Мороховский А. Стилистика английского языка / А. Мороховский, О. Воробьева, Н. Лихошерст, З. Тимошенко. – К. : Вища школа, 1984. – 248 с.
8. Новохачева Н. Стилистический прием аллюзии в газетно-публицистическом дискурсе конца XX – начала XXI веков : дис … канд. фил. наук / Н. Новохачева. – Ставрополь, 2005. – 198 с.
9. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
10. Селиванова Е. Основы лингвистической теории текста и коммуникации / Е. Селиванова. – К. : Брама, 2004. – 335 с.
11. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Святовець. – К. : Академія, 2011. – 176 с.
12. Степанов Ю. В поисках прагматики (проблема субъекта) / Ю. Степанов // Известия АНСССР. Серия литературы и языка. – 1981. – Т. 3. – № 4. – С. 325–332.
13. Тухарели М. Аллюзия в системе художественного произведения : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 / М. Тухарели. – М., 2006. – 186 с.
14. Ярошевич И. Аллюзия как средство реализации интертекстуальности в публичной политической коммуникации / И. Ярошевич // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия «Педагогические науки». – 2012. – № 15. – С. 117–122.
15. Fontanier P. Les Figures du Discours / P. Fontanier. – Paris : Flammarion, 1977. – 146 p.
16. Greene G. Monsignor Quixote / G. Greene. – Penguin Books, 1982. – 256 p.
17. Rankin I. Exit Music / I. Rankin. – L. : Orion Ltd., 2007. – 460 p.

Кузнецова А. В. Аллюзия как лингвистическое явление

Аннотация. В статье представлен обзор направлений изучения аллюзии как лингвистического явления и проанализирован тестовый потенциал аллюзии на материале англоязычного художественного дискурса.

Ключевые слова: прагматика, прагматическая функция, намёк, интертекстуальность, аллюзия.

Kuznyetsova A. Allusion as a linguistic phenomenon

Summary. The article focuses upon the direction of the study of allusion as a linguistic phenomenon. The analysis of textual potential of allusion is offered on the material of the English belles-lettres discourse.

Key words: pragmatics, pragmatic function, hint, intertextuality, allusion.